

§ 1. Поняття і види джерел аграрного права

1. Джерелом аграрного права є Конституція України, її закони та підзаконні акти — Укази Президента України, постанови, декрети і розпорядження Кабінету Міністрів України, затверджені ним Положення, а також накази, інструкції та інші акти, прийняті Міністерством агропромислового комплексу України, Державним комітетом України по земельних ресурсах та іншими відомствами України.

Здійснювані соціально-економічні та правові реформи повною мірою стосуються аграрного сектора економіки України і дістають свій прояв у відповідних законодавчих актах. Правове регулювання найістотніших суспільних аграрних відносин нормами законів є принципом, вимогою та ознакою гарантії, що ця правова норма відображає інтереси і волю народу за допомогою законодавчого акта, прийнятого найвищим органом державної влади.

Джерелами аграрного права є правові акти, що містять норми аграрного права як галузі, а також норми, які є в актах інших галузей національного і міжнародного законодавства, в тій їх частині, де вони регулюють аграрні відносини.

Вміщені в законах правові норми за своїм призначенням характеризуються як такі, що мають загальний (уніфікований) і спеціальний (диференційований) зміст. Ці акти визначають правовий статус та правосуб'єктність усіх легальних суб'єктів аграрного підприємництва

Джерелами аграрного права України є уніфіковані й диференційовані акти правотворчості державних органів. Вони регулюють аграрні ринкові відносини, встановлюють і закріплюють аграрну політику, сформульовану законодавчою владою. На відміну від джерел інших галузей права, джерела аграрного права України мають такі характерні особливості: 1) уніфіковані акти аграрного законодавства — являють собою ядро аграрного законодавства і становлення аграрного права як самостійної та інтегрованої галузі національного права; 2) відсутність єдиного фундаторного акта кодифікованого характеру (на відміну від традиційних галузей права, де таким актом є кодекси; від аграрного права Франції, Мексики, Уругваю та інших країн, де основним таким актом виступають аграрні кодекси); 3) значущість локальних актів санкціонованої та делегованої правотворчості суб'єктам сільськогосподарського виробництва і ринкових економічних відносин; 4) збереження рекомендаційної правотворчості; 5) використання правових норм інших галузей права, які одночасно належать і до норм аграрного та інших галузей права (земельного, господарського, фінансового тощо), оскільки вони регулюють окремі питання діяльності суб'єктів аграрного підприємництва; 6) зростання ролі міжнародних норм права та уніфікації національного аграрного законодавства щодо міжнародного права.

2. Уніфіковані акти аграрного законодавства — це юридична форма закріплення норм аграрного права, спрямованих на інтеграцію правового регулювання аграрних відносин, уніфікацію правового статусу і правової регламентації діяльності суб'єктів аграрного підприємництва усіх форм власності та легальних організаційно-правових форм. Вони включають у себе нормативно-правові акти, що регулюють у єдності та взаємозв'язку економічні, організаційні та інші заходи, спрямовані на реалізацію аграрної реформи, підприємництва всіх аграрних товаровиробників.

Диференційовані акти аграрного законодавства — це нормативно-правові акти, що розробляються з урахуванням відмінностей у статусі суб'єктів аграрного підприємництва.

Уніфіковані й диференційовані нормативно-правові акти є основою системи (видів) джерел аграрного права (див. схему 4).

3. Аграрне законодавство становлять закони і нормативно-правові акти, спрямовані на організаційно-управлінське забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. До нього належать акти, спрямовані на належну організацію ведення головних і допоміжних галузей сільськогосподарського виробництва: рослинництва і тваринництва та їхніх складових (насінництво, селекція,

пле-мінна справа, бджільництво, ставкове рибальство тощо). Ни-ми є акти, які визначають нормативно-правові вимоги, спря-мовані на охорону здоров'я працівників сільського господар-ства, додержання правил техніки безпеки і виробничої саніта-рії в процесі аграрного виробництва.

Нормативно-правові положення цих актів визначають ко-ло аграрних підприємців як суб'єктів аграрних виробничих відносин. Ці акти поширюють свою чинність на діяльність усіх сільськогосподарських підприємств.

4. Різновидом джерел аграрного права слід розглядати та-кож внутрішньогосподарські локальні акти, чие виникнення і функціонування зумовлено насамперед тим, що громадяни як члени і/чи учасники (акціонери) через вищі органи управ-ління самостійно закріплюють модель (правила) поведінки.

5. Роз'яснення, інформаційні листи судових органів — Ви-щого арбітражного суду, Верховного Суду України — мають важливе значення для належного правозастосування, виго-товлення таких за змістом локальних актів, що піддаються прогнозуванню судової перспективи.

6. Самостійним джерелом національного аграрного права слід також вважати міжнародні правила, звичаї, конвенції, до яких приєдналася (та які ратифікувала) Україна. Це, насампе-ред, Міжнародно-правові правила торгівлі, експорту та ім-порту продуктів харчування, устаткування, отрутохімікатів, машин та ін. Таким актом є, наприклад, Нью-Йоркська кон-венція 1958 р. про виконання рішень іноземних арбітражів тощо.

§ 2. Конституція України і закони — основа аграрного права

1. Конституція є основоположним законом України, який містить в собі правові норми, що лежать в основі аграрного права і аграрного законодавства. Положення Конституції України визначають права, свободи та обов'язки людини і громадянина, що повною мірою поширюються і на селян як працівників сільського господарства у всіх його формах організації. Конституція визначає, закріплює і гарантує форми і види власності. Через систему правових інститутів і галузей права вона забезпечує здійснення права державної і приватної власності на засоби і продукцію сільськогосподарського виробництва, окреслює основні правомочності колективних і державних сільськогосподарських підприємств і громадян, які займаються сільським господарством.

Конституція України в ст. 36 визначає право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод і задоволення політичних, економічних і соціальних, культурних та інших інтересів. На підставі цієї норми права селяни та інші громадяни об'єдналися в колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, спілки селян, акціонерні товариства, агрофірми та інші форми сільськогосподарського виробництва та підприємництва.

Конституція України визнала землю, її надра, водні та інші природні ресурси об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування (ст. 13). Встановлені в статті 13 і 14 Конституції земельні правомочності конкретизовано в Земельному кодексі України та земельному, аграрному, цивільному законодавстві.

В Основному Законі (ст. 41) закріплено три форми власності: державна, комунальна і приватна. На підставі цієї правової норми здійснюється право повного господарського відання державними сільськогосподарськими підприємствами.

Безпосереднє відношення до усіх форм організації сільськогосподарського виробництва має ст. 42 Конституції України, в якій йдеться про правоздатність усіх громадян України займатися підприємницькою діяльністю. Це право громадянина тісно пов'язане з реалізацією ст. 36 Конституції України і утворенням цілої системи сільськогосподарських виробничих, сервісних, заготівельних, постачальницьких, переробних підприємств, товариств, фірм та об'єднань.

2. В Україні основним виробником сільськогосподарської продукції є колективні сільськогосподарські підприємства. Україна — єдина держава, що прийняла Закон "Про колективне сільськогосподарське підприємство". Правовими нормами цього Закону визначено правове становище КСГП як виробничо-господарського утворення, що поряд з виробництвом продуктів харчування і сировини для харчової і легкої промисловості виконує невідчужувану суспільно-соціальну функцію працевлаштування працездатного населення сіл і селищ та вирішення соціальних проблем селян похилого віку. Цим Законом регулюються відносини права членства в КСГП, відносини власності і паювання майнових фондів, оплата праці членів КСГП, основний режим виробничо-господарської діяльності, право самоврядування, взаємини держави і колективного сільськогосподарського підприємства, регулюються відносини в разі реорганізації або ліквідації КСГП. Згідно зі ст. 6 Закону основними завданнями підприємства є виробництво товарної продукції рослинництва і тваринництва, а також її переробка та інші види діяльності, спрямовані на задоволення інтересів членів підприємства, трудового колективу і населення України в цілому.

З метою розширення виробничо-господарської, сервісної, заготівельної, збутової діяльності громадян, які проживають у сільській місцевості, розвитку підприємництва і забезпечення зайнятості населення в Україні 17 липня 1997 р. прийнято Закон "Про

сільськогосподарську кооперацію". Цим Законом окреслено види сільськогосподарських кооперативів, обов'язковість їх державної реєстрації, права та обов'язки членів кооперативу, правовий режим майна і землі, засади самоврядування, господарська правоздатність кооперативу, розподіл доходів, взаємини держави і кооперативу та ін.

В Україні 10 квітня 1992 р. прийнято Закон "Про споживчу кооперацію". Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи діяльності споживчої кооперації в Україні. Споживча кооперація становить собою добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел. Членами споживчих товариств є, головним чином, працівники сільського господарства.

У Законі "Про сільськогосподарську кооперацію" міститься норма (ст. 4), згідно з якою дія цього Закону не поширюється на споживчу кооперацію.

Правове становище державних сільськогосподарських підприємств (радгоспів, племінних господарств) визначається Законом "Про підприємства в Україні" від 27 березня 1992 р. Правові норми цього Закону визначають правове становище всіх типів і видів державних підприємств. Ст. 1 цього Закону містить визначення державного підприємства. Підприємство — основна організаційна ланка народного господарства України, воно є самостійним, господарюючим статутним суб'єктом, має права юридичної особи, провадить свою виробничу діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

На рівні законодавчого акта визначається правове становище селянського (фермерського) господарства. Цим актом є Закон "Про селянське (фермерське) господарство", що прийнятий Верховною Радою України від 20 грудня 1991 р. із змінами і доповненнями, внесеними 22 червня 1993 р. Цей Закон визначає економічні, соціальні і правові основи створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні. Закон гарантує права громадян на добровільне створення цих господарств, самостійність їх господарювання, рівність з іншими формами господарювання в агропромислово-му комплексі, а працюючих у селянських (фермерських) господарствах — із зайнятими в інших сферах народного господарства.

До джерел аграрного права відноситься ряд законів, безпо-середньо спрямованих на ведення сільськогосподарського виробництва та його окремих галузей. Серед цих законів звертає на себе увагу Закон "Про насіння" від 15 грудня 1993 р. Цей Закон містить основні положення, що регулюють виробництво, реалізацію та використання насіння і садивно-го матеріалу сільськогосподарських, декоративних, лікар-ських та лісових рослин, на які затверджено державні стан-дарти і правові відносини між виробниками та споживачами насіння і садивного матеріалу, а також охороняє їх права.

Закон "Про охорону прав на сорти рослин" від 21 квітня 1993 р. регулює відносини, з приводу одержання, викорис-тання, захисту, відчуження і припинення дії права на сорти рослин в Україні. Закон "Про карантин рослин", який прий-нятий 30 червня 1993 р. У Законі визначено загальні правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, діяльність державних органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян, спрямовану на запо-бігання завезенню та поширенню відсутніх на території Ук-раїни небезпечних шкідників, хвороб рослин і бур'янів.

Правові норми щодо регулювання суспільних аграрних відносин, пов'язаних з державною реєстрацію, виробницт-вом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, реалізацією та безпечним для здоров'я людини, навколишнього природ-ного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, передбачені в Законі "Про пестициди і агрохімікати", прий-нятому 2 березня 1995 р. Цей Закон визначає права і обов'яз-ки підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів державної влади і посадових осіб у даній сфері.

4. Складову частину аграрного законодавства становлять акти про тваринництво в Україні. Зокрема, Верховна Рада України 15 грудня 1993 р. прийняла Закон "Про племінне тваринництво", яким визначено загальні правові, економічні та організаційні основи племінного тваринництва. Ним рег-ламентована діяльність у галузі племінного тваринництва, ви-значено правове становище суб'єктів і структур племінного тваринництва, встановлено вимоги до племінних ресурсів і основи контролю за їх дотриманням.

5. Ветеринарія та зооінженерія — це важливі елементи аг-рарного виробництва, діяльність, спрямована на розвиток тваринництва, забезпечення здоров'я тварин, екологічну без-пеку продукції тваринництва. Тому Закон "Про ветеринарну медицину" та інші закони про тваринництво, зооінженерію є джерелами аграрного права.

Визначною правомочністю всіх виробників товарної сільськогосподарської продукції є дотримання ними вимоги виробляти і реалізовувати цю продукцію. Саме ці вимоги ви-значені Законом "Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини", прийнятим Верховною Радою Ук-раїни 23 грудня 1997 р. Цим Законом визначено правові заса-ди забезпечення якості і безпеки харчових продуктів і продо-вольчої сировини для здоров'я населення. Ним регулюються відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями, постачальниками і споживачами під час розроб-ки, виробництва, ввезення на митну територію України, заку-півлі, постачання, зберігання, транспортування, реалізації, використання, споживання і утилізації харчових продуктів і продовольчої сировини.

Практика виробничо-господарської діяльності суб'єктів підприємництва з часу дії Закону "Про колективне сільсько-господарське підприємство" дає підстави вважати, що стосов-но таких підприємств цей Закон не став ефективним засобом правового забезпечення їх діяльності. Його правові норми не-достатньо спрямовані на забезпечення прав та інтересів підприємств у їхніх взаєминах щодо матеріально-технічного забезпечення, встановлення економічно обґрунтованих цін на сільськогосподарську продукцію, вироблювану ними, і сільськогосподарську техніку, мінеральні добрива, отрутохі-мікати та інші предмети постачання, без яких ці суб'єкти під-приємництва в сучасних умовах не можуть господарювати.

Цей акт визначає виробничо-господарську самостійність і правоздатність аграрного підприємства на рівні закону, а та-кож, права і обов'язки членів такого підприємства, їхні право-ві гарантії, принципи самоврядування і повноваження пред-ставницьких органів. На рівні спеціальних законодавчих актів встановлено режим власності підприємств, вимоги щодо ви-робничо-господарських правомочностей підприємств як виробників-підприємців, щодо розподілу доходів, розширення майнових, управлінсько-контрольних, соціальних прав їхніх членів і/чи учасників.

6. Усі учасники аграрного підприємства (всіх форм влас-ності та господарювання) мають справу з використанням зем-лі та інших природних ресурсів. Правовий режим, зокрема землі як головного засобу сільськогосподарського (аграрного) виробництва, права та обов'язки власників і користувачів землі, відповідальність за її раціональне використання, збере-ження родючості й екологічної чистоти регулюються норма-ми Земельного кодексу України. Цей законодавчий акт є ос-новним джерелом земельного права. Однак у ньому містяться окремі правові норми, що визначають земельну правоздат-ність усіх суб'єктів аграрного підприємництва і приватних підсобних господарств. А тому певною мірою Земельний ко-декс України є також джерелом аграрного права.

Джерелами саме аграрного права є Водний кодекс України та інші закони, окремі правові норми яких регулюють вироб-ництво (в тому числі відтворення) продукції харчування тва-ринного, зокрема водного походження, розведення хутрових диких тварин, промислове мисливство тощо.

7. Джерелами аграрного права є закони, норми яких сто-суються одночасно аграрних та інших галузей народного гос-подарства. Зокрема, Закон "Про підприємництво", прийнятий Верховною Радою України 7 лютого 1991 р. містить в собі важливий принцип виробничо-господарської діяльності — підприємництво. Цим Законом визначено загальноправові економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, встановлено гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки. Цей принцип є настільки загально визначальним, що знайшов своє закріп-лення в ст. 42 Конституції України. Він також включається до аграрного законодавства.

На всі сфери трудових правовідносин, включаючи ці від-носини в сільському господарстві, поширюються норми За-кону "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р., яким визна-чено основні положення щодо здійснення конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі тру-дової діяльності та регулювання за участю відповідних дер-жавних органів відносин між власником підприємства, уста-нови і організації або уповноваженим ним органом і праців-ником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середо-вища і встановлюється єдиний порядок охорони праці в Україні.

Такі ж за своїм суспільним значенням й інші закони.

§ 3. Підзаконні акти

1. Підзаконними актами є нормативні укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, положення, інструкції, що приймаються Міністерством агропромислового комплексу України, Державним комітетом в справах земельних ресурсів, Міністерством охорони здоров'я, іншими відомствами України з питань сільськогосподарського виробництва і підприємництва, виробництва продуктів харчування і продовольства рослинного і тваринного походження та їхньої безпеки для споживачів, а також із питань охорони здоров'я працівників.

Укази Президента України видаються на розвиток чинного законодавства для термінового правового врегулювання питань, що мають загальнодержавне значення. Головним чином укази Президента України спрямовані на:

- здійснення Національної аграрної програми;
- проведення приватизації майна;
- прискорення земельної реформи.

Цими указами визначаються повноваження окремих міністерств, комітетів та відомств як органів державного управління. Так, Указом Президента від 15 листопада 1997 р. затверджено Положення про Міністерство агропромислового комплексу України. Воно є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення в життя державної

політики у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової, переробної та виноробної промисловості, здійснення заходів для гарантування продовольчої безпеки держави.

Зважаючи на актуальність проведення земельної реформи, Президент своїм Указом від 13 травня 1996 р. затвердив Положення про Державний комітет України по земельних ресурсах. Цей комітет є центральним органом державної виконавчої влади, підпорядкованим Кабінету Міністрів України і входить до складу агропромислового комплексу. Держкомзем відповідає за реалізацію державної політики в галузі земельних відносин і проведення земельної реформи.

2. Питанню реалізації земельної реформи присвячено, зокрема, Указ від 10 листопада 1994 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільсько-господарського виробництва", яким встановлено, що приватизація земель у колективну і приватну власність є першочерговим невідкладним заходом у здійсненні земельної реформи. Цим указом, зокрема, передбачено: а) передавання землі у власність колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств, у тому числі створених на базі державного сільськогосподарського підприємства; б) поділ земель на частки (паї) без виділу їх у натурі на місцевості; в) видання кожному членові колективного сільськогосподарського підприємства сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай). Указом встановлено також, що право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави; власники земельних часток (паїв) мають право на їхній основі створювати асоціації, спілки, господарські товариства тощо.

Кабінет Міністрів своєю постановою від 23 березня 1995 р. затвердив Методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів (зі змінами, внесеними постановою від 31 жовтня 1995 р.).

Постановою від 28 грудня 1995 р. "Про звільнення натуральної оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств від оподаткування прибутковим податком" врегульовано питання оподаткування натуральної оплати, а постановою від 31 травня 1995 р. "Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян і селянських (фермерських) господарств" встановлено цілий ряд пільг громадянам та фермерам.

3. Серед джерел аграрного права важливе місце посідають нормативно-правові акти уряду, зокрема його декрети, поста-нови, положення, інструкції, що приймаються з різних питань приватизації, організації виробництва, його матеріально-технічного забезпечення, закупівель тощо.

Так, на виконання Указу Президента України №208 від 3 квітня 1992 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив заходи щодо виконання Указу Президента України "Про компенсацію грошових втрат сільськогосподарським товаровиробникам і банкам".

У системі аграрних правовідносин виникають такі питання, врегулювання яких потребує прийняття спільних право-вих актів різними відомствами. У цьому відношенні таким спільним актом і одночасно джерелом аграрного права є наказ Міністерства агропромислового комплексу України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України "Про затвердження Порядку поставки концерном "Укragenroteхсервіс" державним машинно-технологічним станціям, сільськогосподарським товаровиробникам та іншим суб'єктам господарювання усіх форм власності тракторів, сільсько-господарської техніки фірми "Дір енд Компані", запасних частин і технічних рідин та проведення розрахунків за них" від 14 травня 1999 р. № 195/129/65.

4. Відомчі нормативно-правові акти Міністерства сільсько-го господарства і продовольства України та Державного комітету України по земельних ресурсах продовжують займати чільне місце серед джерел аграрного права. Наприклад, у межах своєї компетенції згадане міністерство своїм наказом від 10 жовтня 1995 р. затвердило "Порядок приймання, зберігання, переробки і розрахунків за молочну сировину на давальницьких умовах", визначило порядок оплати робіт наказом від 30 листопада 1993 р. "Про порядок оплати робіт, що виконуються проектно-розвідувальними станціями хімізації сільсько-го господарства", а Державний комітет по земельних ресурсах своїм наказом від 15 березня 1995 р. затвердив "Тимчасовий порядок проведення робіт з видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі рад-госпів та інших сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю".

5. Забезпечення проведення Національної аграрної програми має визначальне значення для України і перебуває під постійною опікою глави держави. Так, Указом від 18 січня 1995 р. "Про заходи щодо реформування аграрних відносин" визначено правомочності аграрних товаровиробників щодо самостійного розпорядження своєю продукцією, права іно-земних інвесторів та національних аграрних товаровиробників, передбачено

створення ринкової інфраструктури (спеціалізованих аграрних бірж), встановлено обов'язки міністерств і відомств із питань реформування аграрних відносин, передбачено можливість одержання кредитів під урожаї майбутніх років тощо.

Для здійснення матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників Уряд прийняв постанови від 23 серпня 1995 р. "Про забезпечення господарств агропромислового комплексу кормозбиральною технікою" (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 2 жовтня та 22 грудня 1995 р.), від 22 грудня 1995 р. "Про забезпечення господарств агропромислового комплексу кормо-та бурякозбиральною технікою", від 9 січня 1996 р. "Про забезпечення підготовки машинно-тракторного парку до польових робіт у 1996 році". Зокрема, останньою дозволено, як виняток, надати Міністерству сільського господарства і продовольства для централізованої закупівлі запасних частин до тракторів та інших машин бюджетну позичку з нарахуванням 30 відсотків річних у рахунок коштів, передбачених на закупівлю сільськогосподарської продукції за державним контрактом 1996 р. з поверненням їх до 1 листопада 1996 р.

6. Характерною особливістю джерел аграрного права є те, що важливе місце серед них займають рекомендаційні акти. Правила з цих актів (зразків норм) набувають юридичної сили лише після того, як їх покладено в основу локальних актів і прийнято вищими органами самоврядування аграрних, колективних і корпоративних сільськогосподарських підприємств.

§ 4. Внутрішньогосподарські локальні акти

1. Соціально-економічне становище колективних, державних сільськогосподарських підприємств, суб'єктів аграрного підприємництва зумовлює їхню правосуб'єктність. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки кожного з них відповідно до чинного законодавства полягають у самостійному вирішенні правових питань виробничо-господарської, фінансової, збутової та іншої діяльності. У вирішенні цих питань поряд з організаційно-управлінськими заходами неправового характеру важливу роль відіграє правова їх регламентація, що здійснюється на основі внутрішньогосподарських нормативно-правових актів. Останні за порядком набуття юридичної сили розмежовуються на дві групи.

До першої групи належать внутрішньогосподарські нормативно-правові акти, які набувають юридичної сили з моменту реєстрації підприємства у відповідних державних органах. До другої — акти, що набувають юридичної сили відразу з моменту прийняття їх найвищими органами самоврядування господарств — загальними зборами членів підприємств, акціонерів, учасників товариств з обмеженою відповідальністю та членів трудового колективу орендного підприємства тощо. Так, до першої групи локальних нормативно-правових актів належить лише статут господарства, а в господарських товариствах — установчий договір та статут. До другої — всі інші внутрішньогосподарські корпоративні правові акти.

Саме тому, що ці акти приймаються на місцях кожним громадським господарством окремо, їх, як правило, називають локальними нормативними актами. У своїй сукупності вони становлять частину аграрно-правових актів і є джерелами аграрного права.

2. Головне місце серед локальних джерел аграрного права належить Статутові колективного сільськогосподарського підприємства, Статутові спілки селян, Статутові агрогосподарського товариства, Статутові сільськогосподарського кооперативу, який приймається кожним із них з додержанням відповідних вимог. Ці підприємства при прийнятті свого статуту можуть скористатися змістом Примірного зразка Статуту колективного сільськогосподарського підприємства 1988 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними до нього Республіканською радою у 1992 р.). Примірний зразок Статуту колективного сільськогосподарського підприємства 1992 р. не є підзаконним урядовим нормативно-правовим актом — це акт українського представницького органу колективних сільсько-господарських підприємств. Він може бути використаний підприємствами (але вони не зобов'язані користуватися зразком) при підготовці власних статутів. Головним тут є те, щоб, керуючись ст. 4 Закону "Про колективне

сільськогосподарське підприємство", ці суб'єкти підприємництва у своїх статутах обов'язково відобразили такі позиції: 1) назву господарства; 2) місце знаходження; 3) предмет і цілі діяльності; 4) порядок вступу до членів підприємства і виходу з нього; 5) права та обов'язки членів; 6) органи управління, самоврядування і контролю; 7) компетенцію цих органів; 8) порядок створення майна та іншої власності членів — суб'єктів підприємництва; 9) порядок розподілу прибутків господарства; 10) умови і порядок виключення зі складу членів колективного підприємства; 11) умови реорганізації та припинення діяльності підприємства.

Кожне підприємство кооперативного типу має право конкретизувати положення цього зразка стосовно до умов своєї діяльності. Так, зокрема, у статуті визначається орган, який наділяється правами найвищого органу самоврядування, спосіб голосування (відкрите чи таємне). Якщо в колективному сільськогосподарському підприємстві поряд із загальними зборами його членів вирішено утворити збори уповноважених (як проміжний орган управління), то в статуті належить чітко розмежувати повноваження між загальними зборами і зборами уповноважених.

3. Джерелом аграрного права є такі внутрішньогосподарські нормативні акти, як Правила внутрішнього розпорядку, Положення про оплату праці, Положення про раду виробничої бригади, Положення про внутрішньогосподарський розрахунок, Положення про внутрішньогосподарський підряд, Положення про внутрішньогосподарський орендний підряд, Положення про ревізійну комісію, Положення про основні функції керівних працівників і спеціалістів тощо.

Наведені акти є правовими, оскільки вони приймаються колективними сільськогосподарськими підприємствами на основі аграрно-правових актів, виданих органами державного управління сільським господарством і представницькими органами таких підприємств.

Останні характеризуються тим, що вміщені в них правила (норми) поведінки є загальними, на відміну від актів (рішень) індивідуального призначення, тобто актів конкретного застосування норм аграрного права.

Аграрне законодавство визначає порядок прийняття локальних нормативних актів. Після відповідної їх підготовки і обговорення вони приймаються вищими органами самоврядування — загальними зборами членів КСГП чи зборами уповноважених — і

лише після цього набувають юридичної сили, а правила, які в них містяться, набувають сили правової норми, обов'язкової для всіх членів даного підприємства — як керівників, так і рядових членів.

4. У локальних нормативних актах виявляється притаманна аграрному праву особливість, яка полягає в застосуванні рекомендацій.

Рекомендації з питань внутрішньогосподарської діяльності підприємства не є правовою нормою. З теорії аграрного права випливає, що способи забезпечення виконання рекомендацій відмінні від способів забезпечення виконання обов'язкових, імперативних норм. Рекомендації втілюються в життя на основі методу переконання, через посилення організаційної та виховної роботи. Ці підприємства приймають рекомендації як свої власні рішення тому, що вони для них є доцільними, відповідають інтересам громадського господарства і його членів. Юридичної сили, тобто правової норми, рекомендації набувають після прийняття на їх основі вищим органом само-врядування цих підприємств свого локального внутрішньогосподарського правового акта. До цього моменту рекомендація не є правовою нормою.

5. Локальними внутрішньогосподарськими актами як джерелами аграрного права є акти і окремі положення (правила), прийняті господарством відповідно до актів, виданих Всеукраїнською радою колективних сільськогосподарських підприємств у разі їх уповноваження прийняти такий акт із боку органів, які здійснюють державне регулювання АПК. Коли ж ними видано рекомендаційний акт без такого уповноваження, то прийняті на його основі внутрішньогосподарські акти є обов'язковими для виконання лише в цьому колективному сільськогосподарському підприємстві, спілці селян тощо.

6. Локальними нормативно-правовими актами як джерелами аграрного права виступають конкретні положення агрофірм, агрокомбінатів. Такі положення приймаються на загальних зборах уповноважених представників від колективних та інших підприємств, представників селянських (фермерських) господарств та їхніх спілок. Положення кожного агрокомбінату, агрофірми — це самостійні локальні правові акти, які можуть різнитися між собою. Проте у всіх цих положеннях має бути зафіксовано, що правомочності їм делеговано від господарств-учасників, як це встановлено законами "Про підприємства в Україні", "Про господарські товариства", "Про колективне сільськогосподарське підприємство". У таких положеннях має бути також зазначено, що агрокомбінат (агрофірма) має як делеговані, так і чітко визначені управлінські повноваження, коло яких повинно бути вичерпним і не підлягати розширеному тлумаченню.

З подальшим розвитком селянських (фермерських) госпо-дарств, орендарів (а не орендного внутрішньогосподарського підряду) в сільському господарстві, сільськогосподарських кооперативів, створення їх об'єднань, асоціацій, акціонерних товариств тощо локальними аграрними правовими актами стануть їхні статuti і рішення, прийняті відповідно до статут-ної діяльності цих об'єднань (асоціацій тощо).

§ 5. Проблеми і шляхи вдосконалення аграрного законодавства України

1. Сучасне аграрне законодавство України характеризується, по-перше, надмірною кількістю нормативно-правових актів, що мають неоднакову юридичну силу, по-друге, "розкиданістю" аграрно-правових норм по законодавчих і підзаконних актах, що належать до інших галузей права, по-третє, великою питомою вагою відомчих нормативно-правових актів, які часто суперечать аграрним законам або дають можливість їх двоякого тлумачення, що в свою чергу негативно впливає на практику застосування права. Ці вади аграрного законодавства обумовлюють сучасні проблеми аграрної правотворчості в Україні.

Одним із способів вирішення проблеми аграрного законодавства в Російській Федерації вчені аграрники-правознавці вбачають у прийнятті Основ аграрного

(сільськогосподарського) законодавства. Прийняти Основи сільськогосподарського законодавства Союзу РСР і союзних республік пропонувало багато вчених аграрників-правознавців. Творчо розвинув цю ідею Г. Бистров, який не тільки розробив концепцію, а й запропонував структуру цих Основ. Останнім часом така ж пропозиція мала місце й в Україні. Прийняття в Росії таких Основ має сенс, оскільки вона є федеративною державою. Для України такий акт не потрібен з огляду як на її унітарну систему, так і на необхідність прийняття єдиного кодифікованого акта, норми якого повинні бути нормами прямої дії.

2. В умовах вступу України до Ради Європи, чим вона прийняла на себе відповідні зобов'язання щодо змісту національного законодавства і його інтеграції з законодавством європейських країн, а також з урахуванням відновлення в Україні інституту права приватної власності на землю, закріплення рівності всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання на землі, коли всіх приватних та інших аграрних товаровиробників визнано суб'єктами підприємницької діяльності, коли кардинально змінюється система привласнення, розподілу, обміну, поряд із новим Цивільним кодексом — основним комплексним кодифікаційним актом, що регулює аграрні відносини в Україні, має стати Аграрний кодекс України. Регулювання аграрних суспільних відносин в Україні (так само як, наприклад, у Франції) має здійснюватися на засадах дуалізму зазначених кодексів. В Аграрному кодексі необхідно відобразити особливості сучасних аграрних суспільних відносин, рівноправність усіх форм власності, організаційно-правових форм і методів господарювання.

Предметом правового регулювання запропонованого кодексу мають стати аграрні відносини, що становлять комплекс взаємопов'язаних майнових, підприємницьких, земельних, трудових, членських, учасницьких, управлінсько-контрольних суспільних зв'язків, які складаються у сфері виробничих, підприємницьких, споживчих відносин за участю суб'єктів аграрної підприємницької діяльності всіх форм власності, організаційно-правових форм і методів господарювання, відносин, спрямованих на насичення продовольчого ринку продуктами харчування, продовольством та сировиною рослинного і тваринного (в тому числі водного і мисливського) походження.

Визначальним у цьому кодексі має стати: *по-перше*, об'єкт — земля та інше нерухоме й рухоме майно, насамперед засоби виробництва, а також продукти харчування, продовольство і сировина як *об'єкти права власності* самих суб'єктів аграрного підприємництва та як об'єкти обігу;

по-друге, —
земля, мисливські угіддя та внутрішні водойми як
основні засоби ви-
робництва
та
добування
продуктів харчування, продовольства і сировини рослинного і тваринного (в тому числі водного й мисливського) походження;
по-третє,
земля, водні та мисливські угіддя як
об'єкт навколишнього природного середовища.

Об'єктом правового регулювання цього кодексу мають стати також робоча сила та її охорона; тваринництво, зооінженерія, ветеринарія, промислове рибальство та мисливство, якість та безпека вироблюваної продукції тощо.

Додержуючись концепції про дуалістичне правове регулювання аграрних відносин, з урахуванням досвіду країн, де прийняті та діють кодифіковані аграрні законодавчі акти, Аграрний кодекс України доцільно скласти за такою *структурою*:

Преамбула

Предмет, мета, завдання, правового регулювання; визначення і поняття, що використовуються в кодексі, тощо.

Частина 1 Правовий режим майна в АПК

Розділ перший. Майнові відносини (зокрема пов'язані з земельними, водними, лісовими відносинами — відносини власника, земле-, водо-, лісокористувача, спадкування, відчуження тощо)

Розділ другий. Виникнення та припинення прав (надання, вилучення, примусовий

вкуп земельних ділянок, водних та мисливських угідь, примусовий вкуп іншої нерухомості — головних засобів виробництва)

Розділ третій. Організація устрою (земле-, лісоустрій)

Розділ четвертий. Права та обов'язки суб'єктів аграрного підприємництва щодо раціонального використання й охорони земель та інших природних ресурсів у процесі виробництва продуктів харчування, продовольства і сировини рослинного і тваринного походження

Частина 2 Суб'єкти аграрного підприємства

Розділ перший. Загальні положення про статус та види аграрного підприємництва

Розділ другий. Правове становище селянських (фермерських) господарств

Розділ третій. Правове становище та форми кооперування селян (сутність кооперування, його принципи, форми, в тому числі договірні, зокрема, без створення юридичних осіб, — договірні товариства, партнерства тощо)

Розділ четвертий. Правове становище аграрних підприємців (юридичних осіб) кооперативного типу

Розділ п'ятий. Правове становище аграрних підприємців (юридичних осіб) корпоративного типу

Розділ шостий. Правове становище державних суб'єктів аграрного підприємництва

Розділ сьомий. Правове становище об'єднань в АПК та особливості їх різних форм

Розділ восьмий. Правове становище об'єктів аграрного підприємництва з іноземним капіталом

Розділ дев'ятий. Правове становище приватних підсобних господарств громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства

Частина 3 Виробничо-господарська діяльність

Розділ перший. Рослинництво

Розділ другий. Тваринництво (зокрема випасання, охорона тварин, боротьба з захворюваннями, вирощування свійських та диких (м'ясних, хутрових) тварин, ветеринарія, штучне запліднення тварин тощо)

Розділ третій. Правове регулювання риборозведення та ловлі риби

Розділ четвертий. Правове регулювання промислового мисливства

Частина 4 Аграрна оренда

Розділ перший. Загальні положення

Розділ другий. Оренда землі

Розділ третій. Оренда тварин

Розділ четвертий. Оренда техніки, устаткування

Частина 5 Сільськогосподарські договори

Розділ перший. Загальні положення

Розділ другий. Матеріально-технічне забезпечення

Розділ третій. Виробничо-технічне обслуговування

Розділ четвертий. Меліоративне обслуговування

Розділ п'ятий. Реалізація продукції

Розділ шостий. Особливості режиму застави (іпотеки)

Частина 6 Якість та безпека продукції, сировини і продовольства

Розділ перший. Загальні положення

Розділ другий. Вимоги до якості та безпеки

Розділ третій. Порядок визначення якості та безпеки

Частина 7 Сільськогосподарські працівники та їх захист

Розділ перший. Робочий час і час відпочинку сільськогосподарських працівників

Розділ другий. Соціальний захист сільськогосподарських працівників

Розділ третій. Охорона праці та охорона здоров'я в сільському господарстві

Розділ четвертий. Розгляд нещасних випадків із працівниками на аграрних підприємствах

Розділ п'ятий. Форми й порядок компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю сільськогосподарських працівників

Частина 8 Держава та українські аграрні підприємці

Розділ перший. Державне регулювання аграрного виробництва

Розділ другий. Державний протекціонізм національного аграрного товаровиробництва

Розділ третій. Державний контроль (за використанням природних ресурсів, прав споживачів тощо)

Розділ четвертий. Профспілки на аграрних підприємствах

Розділ п'ятий. Наукове забезпечення розвитку національного аграрного виробництва

Частина 9

Відповідальність за порушення аграрного законодавства

Розділ перший. Загальні положення

Розділ другий. Майнова і таксова відповідальність

Частина 10 Заключні положення

Розділ перший. Розгляд спорів Розділ другий. Міжнародні договори

3. Прийняття Аграрного кодексу України забезпечить правове регулювання у сфері аграрно-підприємницької діяльності, організаційно-правових форм та методів господарювання, що в свою чергу забезпечить найвищу форму законодавчого регулювання аграрних відносин.

□